

ВПЛИВ МЕЦЕНАТСТВА ТА БЛАГОДІЙНИЦТВА НА РОЗВИТОК ОСВІТИ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Витоками меценатства і благодійництва у освіті можна вважати споконвічне тяжіння українського народу до освіченості та глибоке переконання широких громадських кіл у необхідності підтримки її розвитку. В результаті, у XVIII-на початку ХІХ ст. на Лівобережжі та Слобожанщині “в семи українських полках було 866 шкіл”¹. А якщо врахувати, що на Лівобережжі було 10 полків, то “кількість усіх шкіл повинна бути більш ніж 1200”². На 1732 р. в “Слобідській (Східній) Україні був такий же процент учнів по відношенню до усього населення, який існував у Харківській губернії вже в 1882 р.”³. Крім того у цей період на всю Російську імперію існував тільки один “університет відкритий 1775 р. у Москві та три гімназії в Казані, Москві й Петербурзі”⁴. Завдяки меценатству та благодійництву в значній мірі покращувалось фінансове становище й Переяславського, Харківського та Чернігівського колегіумів, що надавали як духовну так і світську середню освіту.

У першій третині ХІХ ст. меценатство і благодійництво у середній освіті розвивалось більш бурхливо, ніж у попередні часи і мало великий вплив на її розвиток. Багато в чому саме завдяки підтримці розвитку освіти з боку передових кіл українського суспільства, Лівобережжя та Слобожанщини в цей час, як і у ХVІІІ ст. вважалась однією з самих освічених частин Російської імперії. Вплив меценатства і благодійництва на розвиток освіти не зменшився навіть після ліквідації наприкінці ХVІІІ-початку ХІХ ст. української початкової та середньої школи. Навпаки, цей процес набув нового позитивного змісту.

Отже, необхідність меценатства й добродійництва диктувалась саме потребою у розвитку середньої освіти на той час і була викликана соціально-економічними і політичними умовами життя країни. Перші виражались у розвитку в надрах відсталого феодально-кріпацької Росії нових, капіталістичних відносин. Вони, в свою чергу, диктували необхідність у розвитку середньої освіти, у підвищенні рівня загальної освіченості народу. Другі заключались у неможливості подальшого відставання Росії у розвитку освіти від передових країн Європи. Враховуючи ці фактори, царат з одного боку робив якісь кроки, спрямовані на розвиток середньої освіти, а з іншого боку, намагався не допустити до неї широкі верстви населення.

До того ж на проведення освітянських реформ хронічно не вистачало коштів. В результаті, перетворення у освіті часів Катерини ІІ не були доведені до кінця. Повільно йшли справи й після спроб її реформування Олександром І. Ось чому з самого початку існування нової системи середньої освіти, що утворилась на початку ХІХ ст., урядом почало заохочуватись меценатство і благодійництво у її розвитку.

Так, відкриття Харківської гімназії у 1805 р. стало можливим тільки завдяки організованого В.Н.Каразіним пожертвування коштів місцевим дворянством на заснування Харківського університету.

Урядова політика на заохочення меценатства і благодійництва у розвитку середньої освіти знайшла своє підтвердження і у офіційних документах, таких як Статут гімназій та училищ 1828р. У ньому підкреслювалось, що “дворянство губернії... кожні три роки обирає з лав своїх почесного... попечителя”⁵. Основними обов’язками його було вишукування коштів на відкриття пансіонів при гімназіях, заохочення громадськості до пожертвувань на їх користь тощо.

Зацікавленість у збільшенні пожертвувань на середню освіту постійно просліджувалась і у висловах царя та членів імператорської династії. Слід сказати, що у першій третині ХІХ ст. середні навчальні заклади Лівобережної України неодноразово відвідували представників царської династії та вищих урядовців відбувались. Так, у 1832р. Микола І відвідав Чернігівську гімназію,⁶ а у 1835р. побував у Полтавській гімназії.⁷ Але такі візити носили в основному більше показовий характер і мало що змінювали на краще у становищі середньої освіти.

У 1837 р. відбулось і відвідування Харківської гімназії великим князем і наслідником Російського престолу Олександром Миколаєвичем. Цей візит нічого не змінив на краще у фінансовому та матеріальному становищі гімназії. Треба підкреслити, що від нього мало що й очікувалось з самого початку. Тому показовим було і відношення до приїзду великого князя з боку керівництва учбового округу та гімназії. При зустрічі майбутнього імператора не було навіть директора гімназії. Інспектор цього навчального закладу представив великому князеві вчителів, йому була показана гімназія та роботи найкращих учнів. І майбутній імператор “хвалить кращих учнів, куштує їжу, турбується про посилення пожертвувань”⁸. Як ми бачимо, мета таких візитів полягала в тому, щоб в черговий раз висловити словесну турботу про середні навчальні заклади і спробувати заохотити дворянство до нових пожертвувань на їх користь.

Отже, імперія, якій дуже потрібно було виховати свою еліту, намагалась вирішити це питання більше не за власний кошт, а за рахунок патріотичних почуттів своїх підданих. Вона намагалась покращити матеріальну базу та фінансування середньої освіти, запрошуючи громадськість робити пожертви на її користь. Для цього було, навіть, вирішено будь-які прояви меценатства та благодійництва висвітлювати в пресі. Таким чином, як ми бачимо, їх заохочення було зведене до рангу державної освітянської політики.

Саме ж меценатство та благодійництво було різного характеру. Деякі з його прикладів мали спрямованість суто на розвиток середньої освіти в своїй місцевості та допомогу дітям з незаможних родин у її отриманні, а деякі мали політичне забарвлення.

Прикладом пожертвувань, що мали політичний відтінок, можна вважати кошти, зібрані на відкриття Київської гімназії дворянством цієї губернії у 1811 р. у

розмірі 450 тис. 438 руб. асигнаціями.⁹ Річні відсотки з цієї суми, які повинна була отримувати гімназія складала 10 тис. 359 руб. асигнаціями.

Справа була в тому, що на початку XIX ст. київське дворянство в своїй більшості складалось з поляків, або полонізованих українців. Зробивши ж таке велике пожертвування, воно почало вимагати від уряду створення у місті гімназії вищих наук, навчальні дисципліни в якій пропонувалось викладати польською мовою. Це, в свою чергу, сприяло б зміцненню позицій польської інтелігенції в центрі українських земель та їх полонізації. Але таку пропозицію було відхилено царатом. Всеж Київська гімназія з 1811 р. почала носити статус гімназії вищих наук. Вона стала мати певні привілеї перед звичайними губернськими гімназіями. Польську мову було вирішено викладати як "місцеву." Про викладання ж у гімназії такої "місцевої" мови як українська навіть і не згадувалось.

На користь Київської гімназії відійшли, також, і пожертвування колежського регістратора І.Гириловича у сумі 4 тис. 335 руб. 27 коп. сріблом. Ці кошти ще 19 січня 1806 р. було спрямовано на розвиток Київського домініканського училища.¹⁰ Та коли у січні 1832р. домініканські училища було розігнано, вся вищезгадана сума відійшла на рахунок гімназії.

Слід підкреслити, що існувало й багато прикладів меценатства й благодійництва, суто з метою розвитку середньої освіти у своєму краї. Так серед найбільших пожертвувань спрямованих на покращення фінансового становища Харківської гімназії було внесення поміщиком Констянтиноградського повіту Полтавської губернії Алимовим 20-ти тис. руб. "щоб сума ця належала у власність Слобідсько-Українській гімназії".¹¹ На відсотки з цих коштів повинні були утримуватись вихованці з незаможних сімей.

Вагоме пожертвування зробив поміщик Харківського повіту Парпура, який у 1828р. заповідав "по 16 тис. руб. на університет, Новгород-Сіверську гімназію та Конотопське повітове училище".¹² При чому на відсотки з капіталу повинні були утримуватись студенти з Чернігівської та Новгород-Сіверської гімназії.

У 1808 р. значні пожертвування були зроблені на користь Полтавської гімназії. Так, наприклад, цьому навчальному закладу "граф В.П.Кочубей подарував мінералогічний кабінет, згодом він подарував колекцію мінералів. У 1825 році поміщик Манько і купець Пантелеєв -бібліотеку",¹³ а відомий російський поет і перекладач М.І.Гнедич "передав гімназії свою бібліотеку, яка складалась з двох відділів - російського та іноземного".¹⁴

Були і більш дрібні пожертвування. Окремі громадяни гімназіям дарували книги, власні твори, різноманітні речі тощо. Так, у 1811р. професор Харківського університету Гут пожертвував на гімназію "дві великі картини".¹⁵ Статська радниця Маркова пожертвувала на Чернігівську гімназію "різних книжок на 100 рублів, вчитель гімназії Комлішинський - книгу в 5 рублів"[15,с.227]. На Новгород-Сіверську гімназію Г.В.Гумановський пожертвував "книжок та креслень на 350 руб." [15,с.228].

Саме завдяки меценатству стало можливим існування гімназії вищих наук кн. Безбородька у Ніжині. Крім пожертвуваних їй засновником кн. А.А.Безбородьком на утворення гімназії 210 тис. руб., його брат граф І.А.Безбородько подарував для майбутньої гімназії у 1805 р. "місце з садом у м. Ніжині і... з доходів своїх по 15 тис. руб. щорічно, забезпечував платню цих сум трьома тисячами душ у Малій Росії".¹⁶ У 1816 році

графиня А.І.Безбородько зробила пожертвування на освіту у Ніжинській гімназії "дітей неспроможних військових чиновників, а найбільше сиріт, що залишились після офіцерів, позбавлених життя напротязі війни минулої, 50000 руб."¹⁷ Граф О.Кушелев-Безбородько, який у пам'ять про славетні діяння своїх попередників, через особисту діяльність по заснуванню гімназії вищих наук князя Безбородька, став її почесним попечителем і подарував "10000 руб.... на перше обзаведення пансіоном."¹⁸ Крім того ним для гімназії вищих наук було подаровано бібліотеку "з 2500 томів..., фізичний кабінет, що коштує 10000 руб." [18,арк.5, зв.2].

Діяльність родини Безбородьків по заснуванню і налагодженню діяльності Ніжинського слід зхарактеризувати як приклад патріотичного меценатства та добродійництва, спрямованого на розвиток освіти. Тим більше, що однією з умов заснування цього навчального навчального закладу було його відкриття саме на Лівобережжі.

Прикладами меценатства і благодійництва, спрямованими на розвиток середньоосвітніх навчальних закладів, можна вважати і зусилля української громадськості, метою яких було відкриття та налагодження діяльності на Лівобережжі інститутів шляхетних дівчат. Це сприяло розвитку жіночої середньої освіти, попит на яку в ті часи був досить великим, а заходи державні, направлені на її розвиток були майже відсутні.

Харківський інститут шляхетних дівчат, який заснований у 1812 р., своїм існуванням був повністю зобов'язаний Спілці благодійності. Цю спілку організовано за сприянням Г.Ф.Квітки-Основ'яненка, який на той час був одним з попечителів харківського дворянства. Заслугою уваги той факт, що у цьому навчальному закладі погодились безкоштовно працювати викладачі університету, губернської гімназії та колегіуму.¹⁹ Викладав у ньому і ректор Харківського університету, професор, майбутній видатний український літератор П.П.Гулак-Артемівський. Фінансове і матеріальне становище інституту ще більше покращилось після передачі його у 1818р. до відомства імператриці Марії. В цей час посилювались і пожертвування на його користь. Відомий меценат П.Г.Демідов пожертвував інститутіві суму у 2 тис. руб. ас.²⁰ та кожен рік зобов'язувався виділяти по 1 тис. руб. ас.

Меценатство і благодійництво мало велике значення і для заснування у 1818р. інституту шляхетних дівчат у Полтаві. У його відкритті важлива роль належала родині князів Репніних і особливо В.О.Репніній, уродженій графіні Розумовській. У цьому навчальному закладі погодились безкоштовно працювати багато представників тогочасної передової наукової та творчої інтелігенції. Серед них можна виділити поета та етнографа Л.І.Боровиковського, чеського та українського композитора В.В.Едлічку, письменника С.П.Стебліна-Каминького. [14,с.20].

Для забезпечення утримання 15 вихованок інституту, що повинні були навчатись у ньому безкоштовно, призначався капітал, який пожертвувало дворянство Полтавської губернії. За два роки треба було "зібрати 130 тис., але капітал утворився 170 тис."²¹

Приклади благодійництва і меценатства спостерігаються і у розвитку приватних навчальних закладів. Так, серед жіночих пансіонів у 20-ті рр. XIXст. існував пансіон бригадирши Лопухіної у містечку Шполі на Київщині.²² Це був єдиний на той час безкоштовний приватний пансіон. Утримувачка опікувала його за

власний кошт. Там навчались дівчата дворянського походження з незаможних сімей.

Отже, чисельні приклади благодійництва та меценатства, в яких важлива роль належала передовій частині української громадськості, багато в чому сприяли покращенню становища середньої освіти на Лівобережжі у першій третині XIX ст. Завдяки розвитку меценатства і благодійництва покращувалось матеріальне та фінансове становище середньоосвітніх навчальних закладів. Виникнення та існування таких навчальних закладів як Ніжинська гімназія вищих наук, інститути шляхетних дівчат взагалі було неможливим без меценатства та благодійництва.

Розвиток же цього, безумовно, позитивного явища в історії освіти Лівобережжя у першій третині XIX ст. сприяв збільшенню типів середньоосвітніх навчальних закладів, їх кількісному зростанню. Це допомагало хоча б частковому задоволенню зростаючого попиту на середню освіту. Меценатство і добродійництво у освіті носило перш за все соціальну спрямованість, допомагаючи дітям збіднілих родин набувати освіти.

Як ми бачимо, витоками меценатства і благодійництва було споконвічне тяжіння українського народу до освіти і його розуміння необхідності всебічної підтримки її розвитку. Воно мало міцні історичні корені й продовжувало розвиватись і поширюватись на Лівобережжі й в першій третині XIX ст., ставши характерною рисою менталітету українського народу.

На протязі усієї першої третини XIX ст. змінювалась і роль держави у її ставленні до меценатства і благодійництва. Вона зростала від простої підтримки цих процесів на початку XIX ст. до активної участі в них в подальшому. Слід підкреслити, що досвід підтримки державою процесів меценатства та благодійництва й активної участі в них може бути визнаний позитивним, особливо в умовах сьогодення. Питання відродження традицій і подальшого розвитку та підтримки з боку держави меценатства і благодійництва особливо важливе зараз, коли відбувається реформування освіти. Його вирішення дало б змогу покращити фінансування навчальних закладів, підвищити роль і зацікавленість суспільства у її розвитку.

Примітки:

1. Даденков М.Ф. История педагогики. – К.: Радянська школа, 1947. – С.192
2. Багалеї Д.И. Опыт истории Харьковского университета. В 2 т. – Т.1. – Харьков, 1893 – 1898. – С. 1095
3. Лотоцкий А. Народное образование на украинском юге. – Б.М., Б.Г. – С.252
4. Удод О.П. Середня та вища освіта на Україні /к. XVIII – п. п. XIX ст.// УІЖ. – 1970. – №6 – С. 84
5. Устав гимназий и училищ уездных и приходских. – СПб, 1828. – С. 225
6. ЦДІА України. -Ф. 2162, оп., спр, 773. - Арк.1
7. Там само. – Спр. 828. – Арк. 1-11
8. Сумцов М.Ф. Посещение гимназий Харьковского учебного округа наследником Александром Николаевичем /впоследствии императором Александром II /в 1837г.// Русская старина – 1837 – т. 35 – №9 – С. 110
9. Устав Киевской гимназии.// Периодические сочинения об успехах народного просвещения – 1812 – №XXXII – С. 244
10. ЦДІА України. -Ф. 2162, оп. 1, спр. 736.-Арк. 11, зв. 1
11. О пожертвовании майора Альмова на воспитание юношества в Слободско – Украинской гимназии.// Сборник постановлений по Министерству народного просвещения в 2-х т. – Т.1. – Царствование Александра I. 1802 – 1825. – СПб.: в тип. Императорской Академии наук, 1864.-С. 555 – 556
12. ЦДІА України. -Ф. 2162, оп. 1, спр. 362.-Арк. 1, зв. 1
13. Пустовіт Т.П. З історії Полтавських гімназій// Постметодика – 1993. №1. – С. 46
14. Жук В.Н., Пустовіт Т.П., Фісун М.А., Ханком В.М.. Наш рідний край/ З історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період / Вип. 12. – Полтава – 1991.- С. 12
15. Список пожертвованій на разные учебные заведения Округа Императорского Харьковского Университета с 1 мая по 1 сентября 1811г. // Периодические сочинения об успехах народного просвещения – 1811. – №XXXI. – С. 228
16. ЦДІА України. -Ф. 2162, оп. 1, спр. 27.- Арк. 28, зв. 1
17. О пожертвованых графиней Безбордко 50000 руб. на образование в пансионе при Нежинской гимназии детей военных чиновников // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения в 2-х т. – Т.1. – Царствование Александра I. 1802 – 1825. СПб.: в тип. Императорской Академии наук, 1864. - С. 809
18. ЦДІА України. -Ф. 2162, оп. 1, спр. 419.- Арк. 5, зв. 2
19. Харьковские записки // Украинский весник. – 1819 – Ч. 15. – С. 91
20. Багалеї Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования /1655 – 1905/. В 2-х т., X., 1912. – Т.2. -С. 701
21. Подробное описание учрежденного в Полтаве института для Благородных девиц и верная картина торжественного его открытия в 12 день декабря 1818г. – М.: в тип. Селивановского – 1819. -С. 10
22. ЦДІА України. -Ф. 2162, оп. 1, спр. 539. - Арк. 1-16

